

3. B. (= patareni), w Bułgarii także Batuni. W pewnym sensie patareństwo podziało na sztukę zapładniającą, choć nie zawsze dodatnio. Jego doktryna nie pozwalała bowiem na budowanie kościołów i kl., co uniemożliwiało rozwój sakralnej architektury monumentalnej; z drugiej strony wiążą się z patarenami bośniackimi nagrobki kamienne, stanowiące być może najbardziej swoiste w tej dziedzinie zabytki sztuki śr., tzw. stećci (sing. stećak). Nagrobki te są bardzo liczne, układają się nieraz w całe rozległe nekropolie sięgające miejscami także poza granice Bośni i Hercegowiny do Dalmacji. Uważano je dawniej za nagrobki wyłącznie patareńskie, co okazało się jednak niesłuszne; stawiano je bowiem zarówno na grobach katolików, jak i prawosławnych. Niemniej, zwłaszcza w postaci zbytkownej lub monumentalnej, bezspornie wiążą się one z patareństwem. Ich powstanie, największe rozpowszechnienie i rozkwit przypada jednak, jak wszystko na to wskazuje, na czasy znacznie późniejsze aniżeli dawniej przypuszczano; najstarsze spośród datowanych z pewnością — przypadają dopiero na w. XIV, szczególnie bogatej w zabytki nekropolii w Radimlji, koło Stolaca. Większość z nich jest z w. XVI. Ponieważ zarówno podstawowe formy, jak i motywy dekoracji oraz ornamentyki stećków w dużej mierze nawiązują do wzorów tradycyjnych o wiele starszych, powinny one być brane pod uwagę ze względu na związki ze starszą sztuką średnio-wieczną. Nie jest bowiem słuszny pogląd, według którego strona artystyczna tych nagrobków miałyby być wyłącznie sztuką wyrosłą z tradycji i tendencji rodzimych lub wprost ludowych. Nie mówiąc o stećkach skromnych, których ukształtowanie ogranicza się do form najprostszych, a ozdoba do nie mniej prostych motywów ludowych, to prymitywne, a raczej sprymityzowane jest co prawda ich wykonanie techniczne i formalne, często zwłaszcza tam, gdzie idzie o przedstawienie w reliefie figury ludzkiej. Całość jako taka jest jednak innego rodzaju. Nagrobki mają bowiem często, zwłaszcza na terenie Czarnej Góry i Hercegowiny, kształt naśladowujący sarkofagi antyczne, jakich nie brak było na terenie antycznej Dioklei, przy czym nie mają one cechy dla sarkofagów najistotniejszej: nie ma w nich miejsca na zwłoki, są one

tylko monolitami o zewnętrznych kształtach sarkofagów. Do tej samej sztuki sarkofagów antycznych nawiązuje w licznych wypadkach ornamentyka wykonana w płaskim reliefie, przede wszystkim rozczłonkowanie ich ścian wg wzorów sztuki antycznej sarkofagów arkadowych. Większość elementów dekoracyjnych jest jednak innego rodzaju: przedstawia po prostu wzory przejęte ze sztuki tekstylnej, jej motywy ornamentyki geometrycznej i roślinnej o typowo gotyckim charakterze stylistycznym, przeniesione w technikę kamienną, a przez swoje wykonanie zgrubiałe i ciężkie. Z tego samego źr. przejęte są także całe kompozycje figuralne, przedstawiające w pasach poziomych sceny z życia rycerskiego: polowania, pochody na koniach, turnieje itp. Jest to w gruncie rzeczy typowa sztuka bośniackiej warstwy feudalnej, odznaczająca się jednak pomimo swego prymitywizmu (raczej geometryzmu) wcale nie naiwnym, żywym poczuciem rytmu i prostej monumentalności.

Lit.: F. Rački, Bogomili i Patareni, Rad JAZU, 7, 1869, s. 84—179; 8, 1869, s. 121—87; 10, 1870, s. 160; V. Klaić, Poviest Bosne do propasti kraljevstva-Zgb 1882; C. Truhelka, Osvrt na sredovječne kulturne spomenike Bosne, Glasnik Zemaljskog Muzeja, 26, 1914; В. Ђоровић, Хисторија Босне, Београд, т. 1, 1940; К. Јиречек, прев. Ј. Радоњић, Историја Срба, Београд 1952; J. Šidak, C. Truhelka, Bosna i Hercegovina, Hrv. Enc., t. 3, 1942; C. Truhelka, Sredovječni stećci Bosne i Hercegovine, Napretkova Povijest Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1942; A. Solovjev, Vjersko učenje bosanske crkve, Zgb 1948, także z pewnymi zmianami w Bulletin de l'Académie Royale de Belgique, Seria 5, Bruxelles, t. 34, 1948; A. Benac, Radimlja, Sarajevo 1950; tenże, Olovo, Beograd 1951; Historija naroda Jugoslavije, Zgb, t. 1, 1953, s. 564—8.

[Wojśław Molè]